

ATEENA JA FIRENZE

ILMAR VENE

I

Iga päev võime kogeda, kui segane on lugu mineviku mäletamisega. Televisioonis esineja ei näi möödunust midagi teadvat; ettekantavate sõnade ja ettekandja varasema tegevuse vahel oleks otsekui mingi müür. Olles seda kogenud, mõistad alles, kui tänuväärset tööd teevad möödaläinu tagasihalejad. Ilma nende meeldetuletava tegevuseta kaoks lähiminekü sõna otseses mõttes paugupealt.

Samas ent annab märku nähtuse kummaline pahupool: äärmuseni arenenud talletamisiha. Tõsi, juba XVI sajandil arvas B. Cellini, et järelpõlvede tarvidusi silmas pidades peaks iga väljapaistev inimene oma elukäigu sõnades talletama. Ometi väärrib tähelepanu, et jutt on ainult "väljapaistvaist". Vaoshoitusele manitsevalt mõjub ka asjaosalise enese – loomulikult kuulus Cellini "väljapaistvate" hulka – jätkuvalt kahanev agarus: esialgu ta kirjutas oma mälestusi, hiljem juba dikteeris neid oma õpilastele, ise päristöö kallal vaeva nähes, lõpuks aga jättis oma elukäigu talletamise täiesti unarusse. Vahepealsed sajandid on suhtumist märgatavalt kirkastanud – ajaloo võrdväärseiks tegijaiks arvavad end enam-vähem kõik. Niisiis on neil õigus ka mälestuste kirjutamisele.

Pole vähimatki alust pidada sellist agarust taunimiseväärseks. Iga inimene suutvat kirjutada vähemalt ühe raamatu, see tähendab oma eluloo; mingem siis koju ja kirjutagem oma raamat ära! Umbes selliste sõnadega lõpetas suur kirjanik möödunud mälestava kokkutuleku; oli ju talle, mineviku põlisele kirjeldajale, ülihästi teada, et mälestusi pole kunagi liiga palju. Kuid ka isikliku huvitatust kõrvale jättes peab mõnna, et tegu on esmajoones väikluse avaldumisega, kui vaimne tegevus mõistetakse hukka viitega tegeleja vähesele suutlusele. Milleks pilgata inimest, kes enda jaoks kirjutab luuletusi? Teame luuletamishaiguse puhanguid, mida esines uusaja algupoole; pargis jalutav piiskop sõnastab mõttes armastussonetti Petrarca laadis, mitmeks päevaks õukonnast eemaldunu saab mahajäänuilt peagi värsivormis läkituse, millele vastama peab niisama elegantselt. XV sajandil sai teoks luulevõistlus teemal "Suren janust allika juures" ja üksteist võistlustööd on praegugi alles! Oleks naeruväärt, kui me praegu arvaksime

nende tundmise soovitavaks, kuid vähemalt üldplaanis väärib luuletamishaiguse tõsiasi arvessevõttu. Siis näiteks, kui kaldume XV sajandit kujutlema kotjalt tumeda, ajalooväliselt musta auguna. Kas ikka sai kõik olla vähimagi valguskiireta, kui vaimne mänglus, olgu rüütelse etiketi järgimise või värsiharrastuse kujul, püsis sedavõrd esiplaanil?

Selle nõrgukese kumenduse säravaks võimendamist pole tarvis; ja üldreeglina jääb see tegemata juba inimliku piiratuse tõttu. Meis lihtsalt pole ruumi, et kõike varem talletatud endasse võtta. Pole ka aega, mis omandamise võimaldaks. See piiratus panebki kahtlema liigagara jäädvustamise mõttekuses – kelle jaoks? Oleks veel, et huvialasid saaks inimeste vahel enam-vähem proportsionaalselt jaotada. Mäletame silmapaistva lingvisti õhkamist: edusammud keeleteaduses oleksid palju suuremad, kui uurijate huvi suunduks vähetuntud keeltele. Aga huvi suunamine on teatavasti küsitavate tulemustega; viimased kujunevad paremaks, kui huvitumine jätta inimeste eraasjaks. Niisamuti pole võimalik möödunud ajaloolaste vahel ära jagada; ikka kirjutatakse ühest asjast tüütuseni, sellal kui teine ei jää silma kellelegi. Mispärast öieti ilmuvad "suured ajastud"? Ilmselt sellepärast, et nendest on kõige rohkem räägitud. Kes poleks tuttav katsetega, mille sihiks kreeka filosoofia koidiku "rekonstrueerimine"? Kogu Õhtumaa eripära lähtuvat sealt, niisiis polevat kasinalt säilinud katkete uurimist kunagi liiga palju.

Siin ilmub "suuruse" peapõhjus: osa, mida hilisemas arengus etendatud. Täielikku üksmeelt ei saa antud juhul olla ja päris kindlasti ei hakata läbi viima vastavaid küsitlusi, kuid piisab ka seni tuntuks saanust, et "suuruse" küsimuses nentida teatavat üksmeelt. Eluaegsed uurijad ja lihtsameelsed raamatuhuvilised, kellelt raadioreporter küsinud "Mis suguses ajastus tahaksite elada?", väärtustavad minevikku üllatava sarnasusega. R. L. Stevenson näib väljendavat levisuhtumist, kui ta võimalikke vastuseid kujutledes pakub esimesena välja renessansi ja kohe selle kannul Vana-Kreeka. Eks me tea, kui sügavalt on Ateena ja Firenze juurdunud Õhtumaa suuruse sümboleina. Ja pole raske mõista, miks neid kahte nimetatakse kõrvuti – pärinevad ju me praegused suhtumised Firenzest, kuid alus neile pandi, vähemasti asjaosaliste endi meelest, nii-öelda Ateena asja jätkates. Nii on need väikelinnade nimed muutunud sajand-sajandit kirkamaks. Vältimaks sära läägeks muutumist hoitakse pidevalt töökorras ka korrektiivid: Ateena katk ja Cesare Borgia.

Kakskümmend viis sajandit väldanud terviku taandamine kahele toestajale mõjub lihtsustusena, kuid inimlikku piiratust arvestades tuleb sellega leppida. Platon võrdles inimühiskonda suure inimesega, andes niiviisi järgnevaile sajandeile eeskujuga, mida vaevalt õnnestub asendada millegi täiuslikumaga. Skemaatilisus – kui aga kõne all on üldinimlikud küsimused – annab end mõttekäikude puhul alati tunda. Või äraseletatult: kui tegu pole just millegi väga ilmutuslikuga, siis üldreeglina, vähemasti selgemate arutluste korral, meil ikka õnnestub aduda mõttekäigu seost varasema vaimutööga. Ja mitte midagi ebaloomulikku või koguni taunitavat selles ei ole; juba põgus keele olemusele läheneda üritav vaatlus teeb selgeks, et määratlematuseni mitmekesisest tegelikkusest saab keel, üldistavate märkide süsteem, anda meile ainult üksikuid skeeme. Kui miski siinkohal tundub taunitav, siis üksnes inimlik ühekülgus, mille sunnil, isekus tõhusalt kaasa aita, pühendatakse mingi skeemi ainukehtivuse kindlustamisele, sellal kui tegelik mõtlemine saab seisneda ainult skeemide koguhulga suurendamises. Tõde on üks, arvamusi mitu – sellele antiiksele levitõele, õigemini arvamusele, ei tule läheneda ennatlikult. Teame ometi, et Vaimu vääriliselt mõtlema innustavad tõed on Platonist peale adutavad kõigest kaemusena. Ütluses on, nagu platonismi puhul ikka, müstilist hõngu, kuid seda laadi müstika eluõigust oleme kõik alati tunnistanud. Ei ole tõelist elu sellel, mis seesmisest olemisest ilma, ütleb Goethe, seesmise olemise puududes ei saa olla suur, pole või-

malik saada suureks. Sellest "seesmisest" suudame antud juhul mõelda ainult aimamisi, kuid samas pole meil mõtteski hakata salapärasest nähtust olematuks arvama. See aga tähendab, et Platonist midagi teada soovimata oleme truud platoonikud.

Ning sellistena suudame mõttetöö sihti näha üksnes järk-järgulises lähenemises kaemuslikult adutavale ülimumele. Kui kasin ka poleks skeemikeste väärtus, jõuda millegi ammendavani pole meile määratud. Nõnda siis muudkui jätkame oma lihtsakoelisi liigendusi, laskmata end kohutada ohtliku määrani kasvanud enesekordamisest. Jagame kaheks Õhtumaa ajaloo – antiigist renessansini ja renessansist tänase päevani – ning väidame, et kahel suurel tervikul on silmahakkav ühisjoon, mis tuleb ilmsiks, kui võtta nende sisu kõige üldisemalt. Suurajastute sisuks nimelt, kui kokkuvõtmissel piirduda kahe sõnaga, on Mina meistumine.

II

Säärane kokkuvõte kõlab nii löövalt, et võib mõjuda tagasipeletavalt, seepärast järgnegu otsemaid äraseletav täiendus: "mina meistumine" tähendab platonliku individualismi ajapikkust asendumist aristotelesliku kollektivismiga. Need kaks, "individualism" ja "kollektivism", kujunevad lõpptulemuseks, kui märksõnade kujul esitada olulisim kahe suurmõtteleja õpetusest.

Kaudsemal teel ja vähema selgusega peaksid tõsiasja olema adunud kõik asjahuvilised. Eks ilmu kummaline kahesus juba üldisemais iseloomustuis; ühelt poolt meile öeldakse, et poleemika Platoniga läbib kogu Aristoteles loomingu, kuid samas võib kohata esitusi, milles Aristoteles "süsteem" arvatakse kõigest Platoni ideedeõpetuse variatsiooniks. Sedalaadi kahesus haihtub, kui küsimusel ollakse peatunud. Aristoteles oli lihtsalt tõeline õpilane, kes ainsat õigustust iseendale nägi oma õpetaja seisukohtade täiustamises; sellest tulenebki ülalmainitud erijoon, see tähendab ülim lähedus, mida saadab pidev poleemika. Ilmekuse nimel liialdades võiks öelda: Aristoteles võttis oma õpetajalt kõik, keeldudes ainult kõige tähtsamast, *eidoste* omaette olust. Teatavasti märgib vana Platoni õpetuse üht lõpetust lahendamatu dilemma: millel *eidosed* on ja millel neid pole? Sellele lahendamatu teebki oma korrektiiviga lõpu Aristoteles, kelle arusaamist mööda on *eidosed* püsti tõesed ainult maisuses, ainult nähtava mitmekesisusena, mis on saanud olemise nähtamatult jäävusel. Nii pannakse alus platonliku individualismi asendumisele aristotelesliku kollektivismiga; juhul muidugi, kui arvestada tagapõhja, milles kõige tähtsamana esineb inimese ainulisus. Platon ei suutnud lõpliku kindlusega otsustada, millele *eidos* määrata ja millele mitte, kuid vähemasti inimene, vaimu kandja, oleks selle saanud. Aga mida tähendab platonlik *eidos* inimese seisukohalt? See tähendab, et inimene saab kusagil lähenematuses jäädavalt püsiva ja – kõige tähtsam – ainulise hinge. Aristoteles seevastu alandab ainulise väärtuse "vormiks", aine elustajaks, mis kaob koos elustatavaga. Iga üksik pole enam kui LIIGI kandja, ÜLDISE adutavaks muutja. Püsivus olevat vormil ainult mõistuslikkuses, mõtlemise substantsis; see viimane on ainus, mis oma lähte koosseisus tagab inimesele jäädavuse.

Sedalaadi tähelepanekud ei kõla ehk väga elulähedaselt, kuid oleks põhjendamatu jätta nad täiesti kõrvale. Pigem juba võiks soovitada suuremat tähelepanu; sest tõepoolest, lubades endale luulelisemat sõnastust võiks öelda, et tegu pole vähema kui õhtumaise vaimuse südamikuga. Ühtlasi ent tuleb siinkohal toonitada ka südamiku vaimset laadi, mistõttu talle saab ainult osutada. Ei suuda tagada keegi, et Universaalidetüli la-

henduste variante hõlmav statistika oleks täiuslik; ikkagi sajandeid jätkunud vaidlus, mille käigus jõuti kõige erilaadsemate mõttekäikudeni. Aga kahtlust ei saa olla, et lõppkokkuvõttes nad kõik lähtusid Platoni ülemõistuslikust dilemmast ja Aristotelese täpsustusist. Ja viimatimainitu, nagu üldiselt teada, väljus suurest vastasseisust mõjukamana. Üldse võib juba ette kindel olla, et sellistel puhkudel osutuvad õpilase väljavaated õpetaja omast paremaks; seda kõlbab meeles pidada ka siis, kui nüüdisilminguile otsitakse kaugminevikust analooge ja eeskujusid. Auguste Comte'i puhul on tähendatud, et teda lugedes jääb mulje, justkui meie ees oleks P. Augustinus, kes miskipärast on muutunud ateistik; selline humorism pole asjatu, kuid Aristoteles on nüüdisaja õpetaja siiski suuremal määral kui kirikuisa. Hegeli "absoluutne idee" näiteks, olgugi tulenevuse seisukohalt puhtakujuline platonism, on eelkõige Aristotelese "Igiliigutaja", kes maailma käiku suunab oma ligitõmbava täiuslikkusega ja keda mõneti tunda suudame üksnes tema toime avaldusi tundma õppides.

Kui nüüd huvituda asendumise peapõhjustest, siis mingi ebamäärase hädaseletusena saab ilmuda ainult too eelnenus juba mainitu, järjekindla platonismi ülemõistuslikkus. Ühelt poolt tundub jumalike ühikute, surematute hingede omaette olu küll ootuspärane, kuid samas tuletab end üha tungivamalt meelde nende päritolu. Mis muu saaks jumalusest lähtunu päriskoduks olla kui mitte jumalus ise? Selline vastus ent toob otsekui isenesest kaasa ka ühtsuse ja eraldamatuse. Nii ilmub esimene suur põhimõttelist laadi lahknevus juba varakristluses; mõistuspärasuse eelistajad peavad paremaks sümmeetriat; lõpetuse näib suur ring saavat alles, kui kõik jumalusest pärinenu on taas ühinenud lähtega; puhastumise järel pidid lõpuks õndsuse pärima ka langenud. Vastukaaluks pani Augustinus kehtima põrgutule jäädavuse, muutes niimoodi platonismimeelsuse valitsevaks vähemalt vormiliselt. Aga see saavutus, kui pisutki vaagida aristotelismi eeliseid, osutub kõigest väliseks. Mispärast õieti varjutas Igiliigutaja *eidoste* püramiidi ning seda varipildilise muutlikkusega kajastava maisuse? Ilmselt tundus tema toimimise viis hindamisvõimelisele inimesele arusaadavam. Jumalaid nimelt on Aristotelese "süsteemis" tervenisti kaks, või siis, kui soovitakse olla pedantsuseni täpne, poolteist – kuulub ju passiivsele maailmalegi, milles toimib vorm, see tähendab platonlik *eidōs*, üks jumaluse põhiatribuute, jäädavus. Nii vägevale alusele suudab inimõistus rajada enam-vähem kõike. Näiteks üksiku kestvuse küsimus, mida eespool mainitud, kaotab Aristotelese põhieeldusi arvestades tegelikult mõtte; need võimaldavad küll kõigest kollektiivse jäädavuse, aga selle eest ka möödapääsmatult. Kui Schopenhauer meile inimolemuse purustamatust näitab aine jäävuse najal, siis ta lihtsalt esineb järjekindla aristoteelikuna. Ja kui Spinoza enne teda loob oma ümberlökkamatu ja jumalast joobuva õpetuse, siis teatud mõttes temagi kõigest modifitseerib aristotelismi.

Võime seega nentida Filosoofi õpetuse ülisuurt kohandatavust, ja tuleneb see enne kõike nähtava maailma jäädavuse eeldamisest. Mõtles on, kes oma igavest mõistust kasutades süstematiseerib igavest maailma; niisiis kooskõlastub ainuline seisund, mille Aristoteles määras filosoofile, täielikult õpetuse põhieeldustega. Kellele ei meenuks siinkohal Hegel, kes filosoofias nägi teaduste teadust? Ootuspäraselt tõendavad ka "Loengud filosoofia ajaloo", et esinduslikumaks mõtlejaks oli Hegeli silmis ikka Aristoteles, olgugi uusplatonism tema õpetuse üldisimaks lähteks. Samasugune jaotumine kahe enam-vähem võrdväärse vahel iseloomustab Goethet; ühelt poolt joobnustab luuletajat teadmine, et "jumaliku" looduse süvakihid muutuvad inimõistusele üha lähenetavamaiks ning samas on ta arvamisel, et maailma kui tervikut nägi Aristoteles paremini igast uusaja filosoofist. Mõlemad antiiksed suurused olid ta teadvuses ilmselt lähestikku – tõi asi,

mille selgitamise katse ei tohiks olla liigne. Oleme ju harjunud neid ülemäära erinevaiks pidama; Aristotelese iidsele paganlusele näib Plotinos, ikkagi P. Augustinuse põhiline algkuju, peaaegu vastanduvat. Selles mõttes käitus R. W. Inge kiiduväärt kristlasena, kui ta leidis, et Plotinosele on Aquino Thomas lähemal kui Aristotelesele. Kuna proportsioonide täpsem määratlemine osutub võimatuks, võime teda rahumeeli uskuda; poleks ju kirik õpetust, milles Aristotelese paganlus ainumääravaks ülendatud, mingil juhul pühaks kuulutanud. Aga see on kõigest küsimuse üks pool, teisega puutume kokku, kui katsume seletada, mida õieti tähendab uusplatonism platonliku individualismi seisukohalt.

Esialgne vastus osutub triviaalsuseni lihtsaks; iga teatmeteos õpetab, et uusplatonism ei tähenda muud kui Platoni õpetuse süstematiseerimist. Või täpsemalt: uusplatonism olevat kogu antiikfilosoofia süsteem, milles Platonit põhilähtena tunnistades kasutatakse teistegi tähtsamate õpetuste elemente, erandiks mõistagi epikuurlaste "ateism". Ootuspäraselt saab uusplatonismis koha ka Aristoteles, Platonit jumaldanud õpilane, kelle põhiparandus koos kõige sellest tulenevaga jäetakse küll kõrvale, kuid kõrvalejäetust olulisemaks osutub antud juhul süstematiseerimise tõsiasi. Eks näinud Filosoofki oma peasihti nähtava maailma süsteemiks liigendamises; see aga tähendab, et Platoni töötlemissa ülevaatlilikuks süsteemiks lähendas Plotinos teda oluliselt Aristotelesele.

Oleme siinkohal saavutanud vahetu läheduse määratlematuga, mis esmapilgul elukaigeimana kõigest on ometi suunanud kogu Öhtumaa vaimset arengut. "Itaalia kirjandus algab Dantest ja lõpeb Dantega"; sedalaadi lauseid kasutas J. Joyce itaallastele inglise keelt õpetades. Niisamuti võiks öelda: Öhtumaa filosoofia algab Platonist ja lõpeb Platoniga. Mida muud peale kahestamise saaks oodata mõtlejalt, kelle põhiliseks töövahendiks on inimkeel? Nii nood kaks siis ilmuvad: muutliku maailma varipildid ja mingis lähenematuses asuvad *eidosed*. Paraku osutub järjekindel dualism võimatuks; omaette olevat *eidost* (see tähendab vaimu kui sellist) ei suuda inimene kujutleda ja nii teeb juba Aristoteles olulise täienduse: muutlik ja üürrike nähtavus on olemuslikult igavene, niisiis jumalusega samaväärne. Sajandeid hiljem ilmub Plotinos, kes nähtava maailma nii-öelda hingestab: Nii saab metafüüsilise mõtte areng kõiges olulisimas oma lõpetatuse; edasine pole muud kui varasema modifitseerimine, mispuhul ühte kolmest nimetatust, isiklikele kalduvusile vastavalt, võidakse märgatavalt eelistada kahele ülejäänule. Ootuspäraselt on suurim mõju olnud mõtlejail, kelle loomingu mõlemad alustalad, Aristoteles ja Plotinos, omavahel ühendatakse. Aquino Thomase, Spinoza ja Hegeli suuruse saladus peaks olema just selles. Niinimetatud subjektiividealism, näiliselt olemuslik uuendus, ei ole tegelikult sõltumatu ja seetõttu ei saa teda varasemate õpetuste kõrvale võrdväärsena arvata. Tegemist on pigem ajavaimu sünnitise, see tähendab, et "Mina filosoofia" pole muud kui pidevalt jätkuva jumalatustumise kaasnähe. Erilise selgusega ilmutab ajavaim end saksa idealismis, milles sünteesiva Hegeli kõrval seisavad tema ühekülgsemad kaasvõitlejad Fichte ja Schelling. Erinevus nende kahe vahel on suur, kuid see pole olemuslik. Kõige üldisemalt avalduks lahknevus järgnevas: sellal kui Schelling varieerib lõputult Plotinost, kuulutab Fichte Plotinose "ühesuse" hoopis "minasuseks" ja mõistagi annab see muudatus teistsuguse ilme kogu õpetusele; objektiivset idealismi täiendama ilmub subjektiivne idealism.

Aga Fichte "minaks" ja "mitteminaks" poolituv maailm on juba uusaegse kollektivismi väljendus. Enne kui põgusalt peatuda sellel, tuleb teha kokkuvõtte esimesest tsüklist. Plotinos oli Platoni individualismi arendanud Hingestatud süsteemiks, tema töö jätkaja, tinglikult Dionysos Areopagitaks nimetatud, läks veel kaugemale. Ebamääraste emanatsioonide asemele ilmus hierarhiliselt korraldatud taevariik, platonlike üksikeidoste lõpp-

kuju. Maisus ei jätnud taevariigi seisuslikkust jäljendamata; sajandite vältel kujunes Õhtumaal kindel kastikord, mille piire eirata, see tähendab ühest seisusest teise minna, oli ülimalt raske. Piltlikult võiks kogu seda kujunemislugu nimetada maailma aristoteeliseerumiseks. Selles on põhjus, miks Aristoteelse paganlik süsteemsus varjutas lõpuks Augustinuse uusplatonistliku maailmapildi.

Tõrgeteta see teoks ei saanud; juba Aquino Thomas ise oli ülihästi teadlik ülitarga Aristoteelse kohatisest küündimatusest. Tasakaalustamaks kuidagimoodi Filosoofi autoriteeti, heitis ta siis rõhutult kõrvale sõgedused, toonitades ainuõigeid tõdesid. Aristoteelse meelet oli jääv ainult "meie", see tähendab meid inimliigiks ühendav mõistus; Thomas toonitab isiklikkust: *Persona significat id quod est perfectissimum in tota natura*. (Isiksus märgib täiuslikemat, mis kogu loodusest üldse leitav.) Aga see personalism saab ülistusi kuulda ainult kristliku pääsemise seisukohalt; *eidoste* omaette olu küsimuses jagab Thomas kõhklemata Aristoteelse seisukohta. Augustinus oli endale omistanud suutluse haarata vaimu puhtakujuliselt ja sellega kooskõllaliselt ta arvas, et hing tunneb end oma substantsi vahendusel. Ei, korrutas Thomas, välisilmingute vahendusel.

III

Teame, et keskaegne kollektivism ei jäänud püsima. Ammugi juba on jäänud mineviku ka romantikute õhked nende ilusate aegade järele ja kaebed emantsipatsioonist tulevane üksinduse üle. Soovi korral võib ju võtta endale õiguse neid korrata, kuid meid huvitab siinkohal ainult analoogia. Sest ka uusaja sisuks kujuneb mina meistumine, sarnaselt varasemaga saab uus ajastu alguse platonlikust individualismist. Eelnenud jutu sisuks oli, et Platoni õpetuses seatakse väike, enesest teadlik mina lähenematuseni suure *eidose* ette; kogu järgneva ajastu sisustab "mina" ja *eidose* vahelise lõhandiku täitmine. Suure ilmekusega näitab tollase töö põhjalikkust "Jumalik komöödia". Kõike, põrgu kaasa arvatud, osatakse kujutleda üksnes kihtideks jaotatuna. Ja mida kõrgemale jõuab luuletaja *eidoste* riigis, seda sagedamini tuleb tal appi võtta tunnistus: Nii kaunis ja hele, et minu väeti taid pole seda väljendama küllaldane.

Aga Dante näitest saab selgeks muudki. Tema poeem näitab, et tõelus, muutumaks keskajal kujutamise vääriliseks, pidi eelnevalt teisenema sealpoolseks, *eidosl*ikuks. Ja väga kõnekalt mõjub, kuidas protestandid, uue ajastu inimesed, suhtuvad Dantesse. Ennekõike pakkus neile huvi küsimus, kas luuletajat ei saaks arvata usupuhastuse ettevalmistajate hulka? Dante katolitsismis veendumise järel mingit huvi tema vastu enam ei tuntud.

Viimased tähelepanekud osutavad peamisele: varasemal ajal suunas inimeste teadvust *eidost*, uusajal kujuneb määravaks "mina". Selles mõttes on Platoni akadeemia Firenzes, mis kirjanduses mõnikord märgib uusaja algust, puhtanisti sümboli väärtusega. Kui uue ajastu vaimsete algatajatena kedagi mainida, siis pigem niinimetatud uusi prohveteid, keda praegu peetakse ajuti meeles Saksa talurahvasõjaga seoses ja kes kõige soovitamaks pidasid inimest Jumalale lähendavate vahendajate täielikku puudumist. Aga rohkem kui algupära hinnatakse ajaloos esinduslikke nimesid ja võimet põhjustada segadikku. Nii olemegi teadlikud eelkõige reformijaist, kelle nimedega seostatakse teoloogilisi dispuute, uusi veretunnistajaid ja ususõdade möllu. Luther olevat ainsa autoriteedina tunnistanud jumalasõna; seda kindlasti, kuid samas peab rõhutama, et otsustamisõiguse sõna jumalikkuse üle ta jättis iseendale. Õieti seisab kogu protestantide tähendus selles, et nad 1) upitasid end isandaiks evangeeliumi üle ja 2) allutasid end ilmalikule võimule.

Nii pannakse alus Riigi tulevasele jumalikkusele, millest omakorda tuleneb kahekordne kõlblus, keskaegse topelttõe uuskuju. Teatavasti hargnes väikese algustähega tõde keskajal ilmutuslikuks ja teaduslikuks, uusajal hakatakse eristama, kas tegu on johtunud inimese isiklikest või hoopis esindatava Riigi vajadusist. Riiklus on ju ise seaduste andja ning oma loomest kõrgemale jäädes ta lihtsalt ei saa neid rikkuda. Ühtlasi on jäävtõdede puudumine teinud selgeks, et vaimsest küündimatusest tulenevaid väärtusi saab heastada tagantjärele. Muule lisaks võib uusaega pidada ka rehabiliteerimise ajastuks. Juba on õigeks mõistetud Galileo Galilei, Oscar Wilde, Nikolai Buhharin ja paljud-paljud teised. Ehtsalt uusaegses vaimus täiendab sõnalist taastamist aeline hüvitus: koonduslaagris viibinuile makstakse tagantjärele valuraha. Osutada saab ka pahupidist laadi juhtudele; nii näiteks kaaluti kümmekond aastat tagasi võimalust sm Stalin postuumselt kommunistliku partei ridadest välja arvata, kuid see karistus tundus siiski liiga ränk.

Agas usupuhastusel on teinegi külg, ja vähemalt kõnealuse teema seisukohalt tundub see olulisem. Kui individualism, see tähendab inimese Jumalaga vastakuti seadmine, on ainuõigeks arvatud, siis sellest tuleneb, et jumalasõna peab igale "minale" olema kättesaadav. Järelikult tuleb pühakiri tõlkida kõikidesse keeltesse, järelikult peab igaühele õpetama lugemist, järelikult lasub jumaluseks muutuval Riigil kohustus ka oma kumardajate eest teatud määral hoolitseda. Nii pannakse alus "mina" uuele meiestumisele. Uusaja algul toimunud paleus, individualism Leonardo da Vinci või Cesare Borgia mõttes, asendub peagi kollektiivse, kõiki hõlmava täiusega. Lunastus peab olema saavutatav kõigile, arvas Luther ja peagi ilmub see "utoopiana", maise heaolu võimaldajana – ideaal, mille kehtetuks muutumine saab märkida ainult uusaja lõppu.

Esialgu pole säärast ohtu karta, piirduma peab vihjega, et Vabadus, Võrdsus ja Vendlus saavutati Euroopas juba sadakond aastat tagasi. Nietzsche häälekas sõnum andis õhtumaalastele teada, et meiesus on jõudnud talumatu määrani; vaja olevat taas uuendavat minasust. Nii algas tema heitlus "vastasega", see tähendab Platoniga, kuid paraku olid titaanide jõukatsumisel veidravõitu tulemused. Platon oli Õhtumaa arengut suunama pannud "mina" vastasseisu *eidosega* ja parkümmend sajandit hiljem hakkas selles paarikus määravaks muutuma "mina", see tähendab, et siinpoolsuses hakati soosivalt suhtuma äraspidisesse platonismi. Ent rakenduse sai see suhtumine nii-öelda osalise teadlikkusega; me ju ei tõtta tegema kokkuvõtvaid järeldusi, kui soostume väitega, mis inimese kuulutab loomaks. Pigem juba juhindume sel puhul reservatsioonist: loom muidugi, aga mis siis; kõik senised inimlikud väärtused jäävad endistviisi kehtima. Niisiis on meie päralt ainult hämming, kui Nietzsche tuleb oma inimest ületava inimese ideaaliga. Lõpptulemus on teada: Nietzsche maruaristokraatismi seletasid arusaadavaks ülidemokraadid, et siis selle toel sooritada tõeliselt demokraatlikke vägitegusid.

Loomulikult on need juba ammu kuulutatud demokraatia vastandi avaldusiks – saab ju tõeliseks demokraatiaks pidada ainult toda jumalaesist võrdsust – õndsusega, see tähendab Jumala vahetu adumise võimalusega peaaegu samatähenduslikku. Õndsuse arvamine saavutatuks oleks suurustlemine. Niisiis võib ajuti kuulda, kuidas demokraatiat nimetatakse "indiaani russoismiks" (Thomas Mann), aga sedalaadi pilkenimed lahustuvad otsemaid võrdsusele üleskutsumiste hoovuses. Ajal, mil valgenahalised haigutavad uusi võrdsusnõudeid leiutades, võideldakse neegrikülades, sageli tagajärjetult, esialgsete riituste kaotamise nimel. Sellest nähtub, kui määratult kaugel ollakse tegelikust võrdsusest. Siiski oleks lubamatu mõelda vaevalise teekonna kunstlikule lühendamisele. Teame ometi: kuni rõõmusõnumit pole kuulutatud kõigile, eranditult kõigile, seni taeva-riigi tulekut loota pole.